

NNT (NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOT)LARDA MOLIYA MABLAG‘LARINI SAMARALI BOSHQARISH VA HISOBOT TAQDIM ETISH TIZIMI

Eshqorayev Javohir

Termiz Davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti, Iqtisodiyot, o‘rmonchilik va veterinariya fakulteti Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi talabasi
eshqorayevjavohir@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada nodavlat notijorat tashkilotlarining mablag‘larini boshqarish va ularga doir moliyaviy hisobotlarni shakllantirish tartibi tahlil qilindi. Amaldagi me‘yoriy-huquqiy asoslar o‘rganilib, NNTlarda buxgalteriya hisobi va moliyaviy axborot shakllarining yetarliligi baholandi. Tadqiqot natijasida NNTlar uchun maqsadli tushumlar harakati, pul oqimlari va xususiy kapital bo‘yicha qo‘shimcha hisobot shakllarini joriy etish zarurati asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: nodavlat notijorat tashkiloti, moliyaviy hisobot, maqsadli tushumlar, pul oqimlari, xususiy kapital, shaffoflik, hisobdorlik.

Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) fuqarolik jamiyatining muhim institutsional bo‘g‘ini bo‘lib, ijtimoiy himoya, ta‘lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat, ekologiya, huquqiy maslahat va boshqa sohalarida aholi manfaatlarini ifoda etadi hamda davlat va jamiyat o‘rtasida samarali ijtimoiy hamkorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu tashkilotlar faoliyatining moliyaviy jihatdan barqarorligi ko‘pincha davlat grantlari, subsidiyalar, homiylik mablag‘lari, xalqaro fondlar tomonidan ajratiladigan ko‘mak, shuningdek, ijtimoiy buyurtmalar orqali ta‘minlanadi. Shuning uchun NNT faoliyatida mablag‘lardan **shaffof, maqsadli va samarali foydalanish**, ulardan foydalanish natijalari bo‘yicha keng jamoatchilik, ta‘sischilar va davlat organlari oldida **hisobotdorlikni ta‘minlash** asosiy talab hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni hamda tegishli normativ-huquqiy hujjatlar NNTlarning moliyaviy mablag‘laridan foydalanish tartibini, hisob yuritish qoidalarini va hisobot taqdim etish mexanizmlarini belgilab beradi. Bu huquqiy asoslar NNTlarning jamoatchilik oldida ishonchli va ochiq faoliyat yuritishiga, mablag‘lar sarfi jarayonida xatolik va suiiste‘mollarning oldini olishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada nodavlat notijorat tashkilotlarida moliyaviy mablag‘larni boshqarish jarayoni, ularni taqsimlash tamoyillari, shuningdek, mablag‘lardan foydalanish to‘g‘risidagi **yillik va choraklik hisobotlarni shakllantirish va taqdim etish tartibining** mazmun-mohiyati tahlil qilinadi. Bundan tashqari, amaliyotda uchrayotgan muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ham bayon etiladi.

Adabiyotlar tahlili (takomillashtirilgan)

NNTlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash masalalari bo‘yicha Otabek Nishonovich Xusanov (2025) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda tashkilotlarni qo‘llab-quvvatlashning manbalari — davlat subsidiyalari, ijtimoiy buyurtmalar, grantlar va xususiy homiylik mablag‘larining shakllanish mexanizmlari batafsil yoritilgan. Unda mablag‘lardan foydalanish jarayonida ochiqlik va samaradorlik tamoyillariga qat‘iy amal qilish lozimligi ta‘kidlanadi.

Sanjar Rustam o'g'li Xakimov (2023) esa NNTlarda buxgalteriya hisobini tashkil etishning xorij tajribasi va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bilan uyg'unlashtirish masalalarini o'rganib, hisobot tizimining raqamlashtirilishi samaradorlikni oshirishini asoslagan.

Shuningdek, Oybek Ne'matov va Shohruh Ilyos o'g'li Keldiyorov (2023) tomonidan NNTlarning mablag'lari va ularning sarflanishi yuzasidan hisobotlarni shakllantirish, tasdiqlash va tegishli davlat organlariga taqdim etish jarayoni taklif etilgan tartib asosida yoritilgan.

Mazkur masala bo'yicha K.B. Axmedjanov, I.N. Ismanov, A.A. Karimov, M.Q. Pardayev, S.U. Mehmonov va boshqa mahalliy olimlarning ilmiy ishlari mavjud bo'lsa-da, NNTlarda **hisobot taqdim etish mexanizmlarini normativ-huquqiy talablar bilan uyg'un holda takomillashtirish** masalasi hanuzgacha to'liq tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi (aniq va qisqa)

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- guruhlash va tizimli yondashuv;
- qiyosiy va solishtirma tahlil;
- huquqiy diagnostika;
- omilli baholash;
- ekspert tahlili va umumlashtirish.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonuni hamda unga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar NNTlarning moliyaviy mablag'larni boshqarish tartibini aniq belgilab beradi. Mazkur tartib mablag'larning **maqsadli sarflanishi, moliyaviy shaffoflikni ta'minlash, jamoatchilik va davlat organlari oldida hisobdorlikni kuchaytirishga** yo'naltirilgan. NNTlar faoliyatining ochiqligi ularning jamiyatdagi obro'si, fuqarolik ishonchi va donorlar bilan hamkorlik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Amaldagi tartibga muvofiq, NNTlar har chorak va yil yakuni bo'yicha **moliyaviy hamda tahliliy hisobotlarni** belgilangan shakl va muddatlarda tegishli davlat organlariga taqdim etishlari shart. Masalan, Farg'ona viloyatida o'tkazilgan seminar davomida viloyat statistika boshqarmasi ijtimoiy soha statistikasi bo'limi boshlig'i K. Tosheva tomonidan NNTlarning yillik hisobotlarni taqdim etish tartibi, hisobot shakllari va muddatlari bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan[7]. Bu esa tashkilotlarning hisobot berish madaniyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

NNTlarda mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlar, agar ular asosiy faoliyat bilan bevosita bog'liq bo'lmasa, **boshqa daromadlar** sifatida tasniflanadi va ularga foyda solig'i solinmaydi. Biroq, tashkilot pullik xizmatlar ko'rsatgan yoki tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullangan taqdirda, **soliq solish tartibi umumiy qonunchilik asosida** amalga oshiriladi. Demak, tadbirkorlik faoliyati olib borish NNTlar uchun qo'shimcha moliyaviy resurs yaratishga xizmat qilishi mumkin, biroq bu jarayon **soliq hisoboti va nazorati nuqtai nazaridan aniq va intizomli yondashuvni** talab etadi.

Moliyaviy hisobotlar masalasida NNTlar boshqa yuridik shaxslar bilan umumiylikka ega bo'lsalar-da, ularning **maqsadlari notijorat** xususiyatga ega ekanligi moliyaviy axborotning shakllantirilishida o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonunning 22-moddasida moliyaviy hisobot buxgalteriya subyektining hisobot sanasidagi **moliyaviy holati, moliyaviy natijalari** va **pul mablag'lari harakati** bo'yicha tizimlashtirilgan ma'lumotlar majmui sifatida ta'riflangan[8]. Hisobot shakllari va ularni to'ldirish tartibi esa "Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish qoidalari" bilan tartibga solinadi[9].

Amaliyotda esa ko'plab NNTlarda xodimlar sonining kamligi, malakali buxgalterlar yetishmasligi, raqamli hisob tizimlaridan to'liq foydalanilmasligi sababli moliyaviy hisobotlar faqat **buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot** bilan cheklanib qolmoqda. Yangi tasniflagichning[10] joriy etilishi esa NNTlarga **kichik subyektlar uchun mo'ljallangan yengillashtirilgan hisobot shakllaridan foydalanish imkoniyatini bekor qilmoqda**. Endilikda NNTlar **moliyaviy hisobotlarning barcha shakllarini to'liq tuzish va taqdim etishi** shart.

Bu holat quyidagi xulosalarga olib keladi:

Muammo	Sabab	Taklif
Hisobot yuritishda xatolar va kechikishlar	Kadrlar yetishmasligi, malaka yetarli emas	NNTlar uchun buxgalteriya bo'yicha maxsus trening va onlayn platformalar joriy etish
Hisobotlarning shaffofligining pastligi	Ichki audit tizimining rivojlanmaganligi	Ichki nazorat tizimi va kompayens mexanizmlarini shakllantirish
Soliq majburiyatlarida noaniqlik	Tadbirkorlik faoliyatiga oid qonunchilikni bilmaslik	Soliq organlari tomonidan uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish

Natijalar shuni ko'rsatadiki, NNTlar moliyaviy boshqaruvda **institutsional yondashuvni kuchaytirish, raqamli hisobot tizimlariga o'tish va ichki audit mexanizmlarini rivojlantirish** orqali faoliyat samaradorligini oshirishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotlari ham boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar singari o'z faoliyati bo'yicha **buxgalteriya balansini** taqdim etishlari lozim bo'lib, unda tashkilotning hisobot sanasiga nisbatan **aktivlar va passivlarning tarkibi va holati** aks ettiriladi. Agar NNT tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirmasa, balansdagi ayrim moddalarning to'ldirilmasdan, lekin hisobot shakli buzilmagan holda taqdim etilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shu bilan birga, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, NNTlar uchun faqat buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot bilan cheklanib qolish **tashkilot faoliyatining to'liq moliyaviy manzarasini aks ettirish uchun yetarli emas**. Shu sababli, bizning fikrimizcha, NNTlar quyidagi qo'shimcha moliyaviy hisobot shakllarini ham shakllantirib, tegishli organlarga taqdim etishlari lozim:

1. **Maqsadli tushumlarning kelib tushishi va ishlatilishi to'g'risida hisobot**
2. **Pul oqimlari to'g'risida hisobot**
3. **Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot**

Birinchidan, NNTlarning faoliyati asosan **maqsadli tushumlar** harakati bilan bog'liq bo'lgani bois, ushbu tushumlarning **qaysi manbalar hisobidan shakllangani va qanday yo'nalishlarda sarflangani** to'g'risidagi ma'lumotlarni o'zida mujassam etuvchi maxsus hisobot shaklini joriy etish zarur. Bu shaffoflikni oshiradi, grant beruvchilar ishonchini mustahkamlaydi va ichki nazorat tizimini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, **Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot** maqsadli tushumlarning amalda qanday aylanma harakatga ega ekanligi, mablag'larning sarf jarayoni qanchalik maqbul ekanligi, likvidlik darajasi qanday shakllanishi bo'yicha muhim moliyaviy axborot beradi.

Uchinchidan, **Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot** NNTlar tasarrufida mavjud ushbu kapitalning o'zgarishi, shakllanish manbalari va yo'nalishlari to'g'risida asosli tasavvur yaratadi.

Chunki ko'plab NNTlarning balansida ustav kapitali, rezerv kapitali, maqsadli tushumlar qoldig'i, kelgusi davr xarajatlari uchun rezervlar mavjud bo'lib, ularning tarkibi boshqaruv qarorlarini qabul qilishda katta ahamiyatga ega.

Mazkur hisobotlarning joriy etilishi:

- **boshqaruv qarorlarini asoslash imkoniyatlarini kengaytiradi;**
- **NNTlar faoliyatida shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini mustahkamlaydi;**
- **auditorlik tekshiruvlari vaqtini qisqartiradi va aniqligini oshiradi;**
- donorlar, hamkorlar va jamoatchilik oldida **ishonch kapitalini oshiradi.**

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlarining mablag'larini boshqarish va hisobot taqdim etish jarayoni me'yoriy jihatdan tartibga solingan bo'lsa-da, amaliyotda **hisob yuritish shakllarini kengaytirish va takomillashtirishga ehtiyoj mavjud.**

Bizningcha, yuqorida taklif etilgan qo'shimcha hisobot shakllarini joriy etish NNTlarda moliyaviy boshqaruv madaniyatini oshirish bilan birga, ularning ochiqlik va shaffoflik prinsiplariga asoslangan faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. Bu esa jamiyat va davlat organlari o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.O'zbekiston Respublikasi qonuni "Buxgalteriya hisobi to'g'risida", 2016-yil 13-aprel, № O'RQ-404.
- 2."Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha qoidalar", <http://www.lex.uz>
- 3.Vazirlar Mahkamasining 24.08.2016-yildagi 275-son qaroriga 1-ilova
- 4.A.Pardayev.Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini yanada rivojlantirishga qaratilgan qonun loyihasi ishlab chiqildi.(2025)